

VISOKA POSLOVNA ŠKOLA STRUKOVNIH STUDIJA

NOVI SAD

SOCIOLOGIJA

Novi Sad, 2020. godina

dr Gordana Vuksanović

SOCIOLOGIJA

Izdavač:

Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

Za izdavača:

dr Jelena Damnjanović

Recenzent:

dr Radoš Radivojević

Elektronsko izdanje – pomoćna udžbenička građa (skripta)

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

316(075.8)

ВУКСАНОВИЋ, Гордана, 1961-

Sociologija [Elektronski izvor] / Gordana Vuksanović. - Novi Sad : Visoka poslovna škola strukovnih studija, 2020

Način pristupa (URL): <http://vps.ns.ac.rs>. - Opis zasnovan na stanju na dan 29.10.2020. - Nasl. s naslovnog ekrana. – Bibliografija.

ISBN 978-86-7203-156-0

a) Социологија

COBISS.SR-ID 24507657

PREDGOVOR

Skripta iz predmeta SOCIOLOGIJA namenjena je studentima Visoke poslovne škole strukovnih studija u Novom Sadu. S obzirom na to da sociologija ne predstavlja njihovo osnovno opredeljenje, cilj predočenog sadržaja je da ih upozna sa pojmovima koji se najčešće koriste u sociologiji, a koji su postali sastavni deo šireg obrazovanja, da ih uputi u teme koje su najčešće predmet sociološkog teorijskog i empirijskog izučavanja društva, kao i da ih osposobi da uoče sponu između sociološke i ekonomske profesije. Skriptu čini osam tematskih celina: pojam i predmet sociologije; metod sociologije; društvena delatnost; podela rada; porodica; naselja, etničke zajednice; profesije. U svakom od navedenih poglavlja ukazuje se na osnovne termine, odnose i procese koji ih određuju. Preko ponuđenih nastavnih jedinica studenti treba da: upotpune opšte obrazovanje; prošire svoja znanja o različitim oblastima društvenog života, društvenim procesima i odnosima u okviru kojih se mogu javiti kao akteri, oni koji utiču na druge, ili na koje se utiče; da se upoznaju sa potrebom da povežu znanja iz ekonomije sa znanjima iz sociologije i drugih društvenih nauka. Pored definicija osnovnih pojmova, ukazuje se i na istorijski razvoj i najčešće klasifikacije predmeta istraživanja. U zavisnosti od teme, skripta uključuje i primere empirijskih istraživanja. Na osnovu iskustvenih podataka stiče se uvid u praktičnu primenljivost sociološkog znanja.

S A D R Ž A J

1. Pojam i predmet sociologije
 1. 1. Različita tumačenja predmeta sociologije
 1. 2. Sociologija i druge društvene nauke
 1. 3. Istorijski razvoj sociologije
 1. 3. 1. Teorijski pluralizam
 1. 3. 2. Klasične sociološke teorije
 - 1.3. 3. Savremene sociološke teorije

REČNIK POJMOVA

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

POPIS REFERENCI

2. Metod sociologije
 2. 1. Određnje pojma
 2. 2. Metodi za prikupljanje i analizu podataka
 - 2.2.1. Posmatranje
 - 2.2.2. Naučni eksperiment
 - 2.2.3. Naučni razgovor
 - 2.2.4. Analiza sadržaja
 - 2.2.5. Uporedni metod
 - 2.2.6. Istorijski metod
 - 2.3. Metodi za sređivanje podataka

REČNIK POJMOVA

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

POPIS REFERENCI

3. Društvena delatnost

3.1. Određenje pojma

3.2. Akteri društvenog delovanja

3.3. Potrebe i interesi

3.4. Vrednosti

3.5. Društvene norme

3.6. Društvene uloge

3.7. Društveni položaj

3.8. Društvena stratifikacija

3.9. Društvena pokretljivost

REČNIK POJMOVA

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

POPIS REFERENCI

4. Društvene grupe: PORODICA

4.1. Uvod

4.2. Brak

4.3. Porodica

4.4. Prirodno kretanje stanovništva

REČNIK POJMOVA

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

POPIS REFERENCI

5. Društvene grupe: NASELJA

5.1. Određenje pojma

5.2. Depopulacija i njeno prevazilaženje

REČNIK POJMOVA

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

POPIS REFERENCI

6. Društvene grupe: ETNIČKE ZAJEDNICE

6.1. Predmoderne etničke zajednice

6.2. Moderne etničke zajednice

REČNIK POJMOVA

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

POPIS REFERENCI

7. Podela rada

7.1. Određenje pojma

7.1.1. Podela rada prema polu

7.1.2. Društvena podela rada

7.2. Uključivanje u društvenu podelu rada

7.2.1. Sociološki aspekti zaposlenosti

- 7.2.2. Sociološki aspekti nezaposlenosti
 - 7.3. Samozapošljavanje kao strategija za prevazilaženje nezaposlenosti
 - 7.4. Migracije – Srbija u međunarodnoj podeli rada
 - 7.4.1. Mehaničko kretanje stanovništva
 - 7.4.2. Obim spoljnih migracija
 - 7.4.3. Posledice odlaska na rad u inostranstvo - Posledice po zemlje emigracije
 - 7.5. Deindustrijalizacija i međunarodna podela rada
 - 7.5.1. Određenje pojma
 - 7.5.2. Pojava mešovityh domaćinstava
- REČNIK POJMOVA
- PITANJA ZA PROVERU ZNANJA
- POPIS REFERENCI

- 8. Društvene grupe: PROFESIJE
 - 8.1. Zanimanja i profesije
 - 8.2. Društvene institucije i društvene organizacije
 - 8.3. Društveni razvoj i društveni rast
- REČNIK POJMOVA
- PITANJA ZA PROVERU ZNANJA
- POPIS REFERENCI

1. POJAM I PREDMET SOCIOLOGIJE

U poglavlju *Pojam i predmet sociologije* ukazuje se na etimologiju reči sociologija, preovlađujuća određenja predmeta, kao i na različita teorijska stanovišta, klasična i savremena. S obzirom na sličnosti i razlike u pogledu predmeta istraživanja između sociologije i drugih društvenih nauka, ispituju se i mogućnosti njihove saradnje, naročito u domenu empirijskih istraživanja.

Cilj predočenog nastavnog gradiva je da ukaže na potrebu kako teorijske tako i praktične komunikacije između nauka. Otvorenost za znanja iz drugih oblasti, spremnost da se saraduje, pozitivno utiču na razvoj naučnog znanja i rešavanje različitih radnih zadataka.

1.1. RAZLIČITA TUMAČENJA PREDMETA SOCIOLOGIJE

Sociologija se pojavljuje u Francuskoj sredinom 19. veka, u vreme prelaza iz tradicionalnih – agrarnih u moderna – industrijska i građanska društva. Naziv sociologija potiče od latinske reči *societas* (društvo) i grčke reči *logos* (pojam, nauka). Rukovodeći se poreklom reči, sociologiju možemo najopštije definisati kao nauku o društvu. U pogledu preciznijeg određenja njenog predmeta, uočavaju se razlike između predstavnika različitih teorijskih pravaca.

Ogist Kont (Auguste Comte, 1798 – 1857), predstavnik pozitivističke sociologije, prvi je upotrebio termin sociologija. Nauku o društvu je u početku nazivao “socijalnom fizikom”. Kao zastupnik evolucionističkog razvoja društva, Kont se protivi revolucionarnim prevratima. Prema njegovom stanovištu, naučno znanje treba da omogući otklanjanje nepravilnosti u razvoju društva. U tome se ogleda i uloga sociologije u društvu, sociološka saznanja treba da pomognu u rešavanju društvenih kriza i u uspostavljanju društvene harmonije. U Kontovoj klasifikaciji nauka (matematika, astronomija, fizika, hemija, biologija, sociologija) sociologija se nalazi na samom vrhu (Conte, 1989; Milić, 1978; Fijamengo, 1987).

Herbert Spenser (Herbert Spencer, 1820 – 1903), predstavnik organicističkog i biologističkog shvatanja društva, smatra da je predmet proučavanja sociologije “rašćenje, razvitak, struktura i funkcija društvene skupine kao proizvoda uzajamne akcije ljudi čija priroda sadrži osobine zajedničke celom čovečanstvu, zatim posebne odlike svojstvene određenoj rasi i individualne osobine” (Supek, 1965, str. 41).

Emil Dirkem (Emile Durkheim, 1858-1917) ističe da je sociologija nauka o društvenim institucijama, njihovoj genezi i njihovom funkcionisanju. Pod institucijama Dirkem podrazumeva “sve načine delanja, mišljenja i osećanja koje pojedinac nalazi unapred ustanovljene u obliku vladajuće kolektivne svesti i koji se prenose putem socijalizacije” (Popović, 1966, str. 31.).

Maks Veber (Max Weber, 1864-1920) je smatrao da je zadatak sociologije da razume društveno delanje i da na osnovu toga uzročno objasni njegov tok i njegove posledice. Smatra se začetnikom *sociologije razumevanja* ili *razumevajuće sociologije* (Đurić, 1990).

Ferdinand Tenis (Ferdinand Tönnies, 1855 - 1936), **Georg Zimel** (*Georg Simme*, 1858 - 1918) i **Leopold fon Vize** (*Leopold von Wiese*, 1876 – 1969), predstavnici formalne sociologije, sociologiju nazivaju *geometrijom društvenih oblika*. Prema njima, predmet sociološkog izučavanja su, na prvom mestu, društveni oblici, forme. Izučavanje društvenog sadržaja u domenu je posebnih društvenih nauka (Lukić, 1987; Barnes, 1982).

Gabriel Tard (Gabriel Tarde, 1843 – 1904), **Gistav le Bon** (Gustave Le Bon, 1841 – 1931), **Vilijam Mek Dugal** (William McDougall, 1871 – 1938), zagovornici individualno-psihološkog shvatanja društva, kao predmet sociologije određuju ispitivanje interpersonalnih/međuljudskih odnosa (Barnes, 1982; Haralambos & Holborn, 2002).

Džordž Landberg (George Andrew Lundberg, 1895 – 1966), predstavnik bihejviorističke orijentacije, sociologiju određuje kao nauku o društvenom ponašanju ljudi. Prema Landbergu, kvantitativnom metodološkom pristupu treba dati prioritet prilikom izučavanja društva (Barnes, 1982).

Mihailo Popović (1925 – 2011), jedan od prvih predavača na Odeljenju za sociologiju u Beogradu, smatra da je sociologija opšta, teorijska i fundamentalna nauka o društvu. Kao teorijska nauka ima za cilj da pruži uopšteno znanje o društvu kao totalitetu, a kao osnovna (fundamentalna) nauka ona otkriva osnovne određujuće veličine i činioce na području društva. Sociologija proučava celinu svih društvenih pojava: društvenih delovanja, društvenih odnosa i kolektivne društvene tvorevine. (Popović, 1966, str. 58)

Uočava se da, iako se sociologija određuje kao najopštija nauka o društvu, pojedini autori izdvajaju neki od njegovih konstitutivnih elemenata. Pored pojma društvo, kao predmet sociologije pominju se: društvene pojave, društveni procesi, društveni odnosi, društvene grupe, društvene ustanove, društveno ponašanje, to jest, elementi svakog društva. Navedeni pojmovi često se poistovećuju sa pojmom društvo i koriste kao njegovi sinonimi. Analiza njihovog određenja ukazuje na znatno uže značenje. *Društvo* je skup pojedinaca koji žive na određenom prostoru u određenom vremenu, a povezuju ih zajednički interesi i potrebe koje zadovoljavaju kroz različite društvene institucije. *Društvene pojave* su proizvod ponašanja pojedinaca ili društvenih grupa radi ostvarivanja nekog cilja. Sveobuhvatnost društvenih pojava čini *društvene procese*. Povezanost ljudi u društvenom procesu predstavlja *društvene odnose*. *Društvene grupe* su formalne ili neformalne skupine ljudi koje povezuju zajednički interesi, potrebe, vrednosti i osećaj pripadnosti grupi. *Društvene ustanove* su usvojeni oblici ili načini obavljanja neke društvene delatnosti. *Društveno ponašanje* je interakcija između dve ili više osoba.

Društveni sistem je pravno, političko, ekonomsko, kulturno regulisanje određene zajednice. *Društvena struktura* je relativno stabilan sistem odnosa između elemenata koji čine jednu pojavu ili oblast.

U pogledu predmeta sociologije, u savremenoj sociologiji postignut je visok stepen saglasnosti. Sociologija se određuje kao opšta, teorijska i fundamentalna nauka o društvu koja proučava sveukupnost društvenih odnosa i delovanja.

1.2. SOCIOLOGIJA I DRUGE DRUŠTVENE NAUKE

(Vuksanović, 2003, str. 163 - 175)

Ako je sociologija najopštija nauka o društvu, pitanje je da li se jedan metod ili jedna teorija mogu odrediti samo kao sociološki? Sociologija izučava društvo, ali društvo je predmet izučavanja i drugih nauka. Sopstveni identitet sociolozi/sociologija izgrađuju u interakciji sa drugim naukama/naučnicima, a ne izolovanim bitisanjem koje, kao takvo, predstavlja negaciju principa naučnog saznanja. Ako objektivnost definišemo kao „proverljivost naučnog saznanja“, pitanje koje moramo postaviti je: Da li smo postali kriterij sebi samima? Kumulativnost naučnog saznanja kao nezaobilazna pretpostavka objektivnosti podrazumeva otvorenost saznanja prema novim iskustvenim podacima. Naglasak je na saznanju uopšte, a ne na saznanju jedne nauke, u ovom slučaju sociologije.

Treba imati u vidu da približavanje zamisli i metodologija različitih disciplina ne znači automatski i konstituisanje interdisciplinarnе analize. Marilyn Stember (Seipel, 1998) ukazuje na različita značenja termina: intradisciplinarnost, krosdisciplinarnost, multidisciplinarnost, interdisciplinarnost i transdisciplinarnost. *Intradisciplinarnost* odnosi se na rad unutar jedne discipline (na primer, biolog istražuje strukturu ćelije pojedinačnog organizma). *Krosdisciplinarnost* znači da se jedna disciplina posmatra kroz perspektivu druge (na primer, principi fizike se koriste za razumevanje akustike u muzici). *Multidisciplinarna* analiza približava znanja nekoliko disciplina, od kojih svaka obezbeđuje različit pogled na problem (na primer, ženske studije, ili etničke studije, uključuju različite discipline kao što su: jezik, istorija, sociologija, umetnost, komunikacija, filozofija, religija itd.). U multidisciplinarnom pristupu svaka disciplina doprinosi razumevanju predmeta, ali prvenstveno na dopunski način, kao različit doprinos različitih disciplina predmetu istraživanja. Multidisciplinarni pristup predstavlja mehaničko povezivanje saznanja različitih disciplina. *Interdisciplinarni* pristup predstavlja integraciju znanja disciplina koje „se bave“ jednim problemom. Znanja pojedinih disciplina, zamisli, tehnike i pravila istraživanja se razmatraju, suprotstavljaju i kombinuju na takav način da je razumevanje koje proizilazi šire u odnosu na celokupno znanje pojedinačnih disciplina. Ukazivanje na integraciju znanja ne podrazumeva nužno i prevazilaženje

suprotnosti između alternativnih disciplina. *Transdisciplinarna* analiza „se predstavlja kao jedinstvo intelektualnih mreža izvan disciplinarnih perspektiva“ (na primer, filozofska pitanja o prirodi realnosti). (Stember, prema Seipel, 1998, str. 2-4)

Interdisciplinarni pristup, koji podrazumeva integraciju i sintezu, gradi se na intradisciplinarnoj, krosdisciplinarnoj i multidisciplinarnoj analizi.

Kada se raspravlja o interdisciplinarnom pristupu, pitanje koje se najčešće postavlja je: Koliko različite treba da budu discipline da bi se projekat smatrao interdisciplinarnim? Nažalost, nema odgovora na ovo pitanje. Ono što povezuje discipline je sličnost epistemološke prirode. Naučnici treba da dele osnovne pretpostavke o prirodi sveta, ubeđenja oko toga šta predstavlja zanimljivo pitanje za istraživanje, koji su postupci za prikupljanje i analizu iskustvenih podataka najrelevantniji, koja pravila određuju najpouzdanije dokaze.

Ako sociologija predstavlja najopštiju nauku o društvu, a obrazovanje sociologa pretpostavlja znanje različitih nauka, onda je teško razlučiti njen disciplinarni od interdisciplinarnog pristupa. Ono što sociologiju čini specifičnom je potreba za, u većini radova, interdisciplinarnim pristupom u individualnom radu, individualna interdisciplinarnost. *Individualna interdisciplinarnost* nije proizvoljno navođenje činjenica iz drugih nauka, već napor da se savladaju znanja ovih nauka kako bi se postigao celovitiji uvid u ispitivani sadržaj. I sam interdisciplinarni razvoj sociologije ukazuje na njene teorijsko – metodološke korene u drugim naukama. Ako bi se koreni iščupali, teško da bi se stablo održalo, a sa njim i ideja o najopštijoj nauci o društvu. Ovo, sigurno, ne navodi na zaključak da se znanje i uloga sociologa može nadomestiti angažovanjem predstavnika drugih nauka, niti da su sociolozi zamena za ove druge. Svojom osposobljenošću (ili bi bar tako trebalo da bude) za celovit pristup, sociolozi bi mogli da doprinesu temeljnijem izučavanju izabranih sadržaja. Problem interdisciplinarnog pristupa je u komunikaciji onih koji predstavljaju različite discipline. Predimenzioniranje značaja sopstvene discipline postaje snažna barijera interdisciplinarnom.

Stiče se utisak da sociolozi, polazeći od odredbe sociologije kao najopštije nauke o društvu, smatraju sebe dovoljnim da odgovore na sva pitanja koja postavljaju u svome radu. Odsustvo interdisciplinarnog pristupa ogleda se ne samo u zanemarivanju saradnje sa kolegama iz drugih profesija, već i u nekorišćenju nesociološke literature.

Interdisciplinarni pristup kako u individualnom, tako i u grupnom radu pretpostavka je sopstvenog intelektualnog razvoja, ali i unapređenja teorija i postupaka. Negovanjem ovog pristupa sociologija postaje praktično korisnija, a sociolozi intelektualno snažniji i potrebniji zajednici u kojoj delaju. Na ovaj način, stvaraju se preduslovi za učešće sociologije i sociologa u interdisciplinarnim i internacionalnim projektima.

1.3. ISTORIJSKI RAZVOJ SOCIOLOGIJE

1.3.1. Teorijski pluralizam

U 18. i 19. veku razvoj društvenih nauka odvija se pod snažnim uticajem razvoja prirodnih nauka. U vreme metodološkog i saznanog procvata prirodnih nauka javlja se sociologija. Tokom vremena, došlo je do grananja unutar sociologije.

Razvoj sociološke misli, kako klasične tako i savremene, odlikuje teorijski pluralizam. *Naučna teorija* je „niz međusobno povezanih opštih principa o odnosima između pojmova koji imaju iskustveno značenje“ (Đurić, 1962, str. 51, 52). *Sociološke teorije* su celovita učenja o društvenim pojavama. Na osnovu obima problema kojima se bave, razlikuju se globalne sociološke teorije i teorije srednjeg obima. *Globalne sociološke teorije* povezuju znanja o tipovima globalnih društava, društvenoj strukturi, društvenim grupama, institucijama i organizacijama, društvenim promenama. U pogledu saznanog dometa, znatno su šire u odnosu na teorije srednjeg obima. Sintagmu teorije srednjeg obima uveo je Robert Merton (1979). *Teorije srednjeg obima* najčešće se temelje na podacima empirijskih istraživanja i odnose se na neke posebne društvene pojave. One predstavljaju osnovu za razvoj globalnih socioloških teorija. Na osnovu saznanja o posebnim društvenim pojavama mogu se preformulisati ili odbaciti pojedina stanovišta u okviru globalnih socioloških teorija.

Različiti pogledi na društvo, mogućnosti i način njegovog izučavanja, izražavaju se kroz: naturalističke, psihološke, formalističke, funkcionalističke, strukturalističke teorije itd (Barnes, 1982).

U okviru naturalističkih teorija razvijaju se: mehanicizam, biologizam i geografski determinizam.

Mehanicizam društvene pojave objašnjava po analogiji sa fizičkim pojavama. Kao najznačajniji predstavnik pominje se H. Keri (1793 – 1879).

Biologizam izučava društvo po analogiji sa biološkim organizmom. U okviru biologizma razlikuju se organicizam i socijaldarvinizam. Najistaknutiji predstavnik organicizma, Herbert Spenser (Herbert Spencer, 1820 – 1903), smatra da je društvo organizam. Socijaldarvinizam utemeljenje nalazi u učenju Ludviga Gumploviča (Ludwig Gumpłowicz, 1838 – 1909). Prema njemu, kao što je neminovna među ostalim živim bićima, borba za opstanak je neminovna i između naroda.

Geografski determinizam društvene pojave tumači uticajem geografske sredine. Najuticajniji predstavnik je Frederik le Plej (Frederic le Play, 1806 – 1882).

Nastojanje da se društvene pojave objasne čovekovim psihičkim životom razvija se u tri pravca: individualno-psihološke, kolektivno-psihološke i socijalno psihološke teorije.

Individualno – psihološke teorije utemeljili su Gabrijel Tard i Vilijam Mek Dugal. Gabrijel Tard (Gabriel Tarde, 1843 – 1904), ljudsko ponašanje objašnjava imitacijom. Imitacija se širi od manjine prema masi. Vilijam Mek Dugal (William McDougall, 1871 – 1938) ljudsko ponašanje objašnjava nasleđenim instiktima.

Kolektivno – psihološke teorije proizilaze iz nastojanja da se društvo shvati kao integrisan sistem. Najistaknutiji predstavnik ovog pravca je Emil Dirkem. On društvo objašnjava kolektivnim načinom ponašanja i mišljenja koji postoji nezavisno od pojedinca i kome se on potčinjava. Kolektivni način ponašanja i mišljenja Dirkem naziva društvenom pojavom.

Socijalno – psihološko stanovište razvija Žorž Gurvič (Georges Gurvitch, 1894 – 1965). Gurvič nastoji da poveže individualno – psihološko sa kolektivno psihološkim stanovištem tvrdeći da je individualno prisutno u kolektivnom i obrnuto.

1.3.2. Klasične sociološke teorije

- **Pozitivizam**

Prema pozitivističkom stanovištu metode prirodnih nauka mogu se primeniti na proučavanje društva. Na taj način, društvene nauke će dostići isti nivo objektivnosti i egzaktnosti u svojim istraživanjima.

Sen Simon (Saint Simon, 1760 - 1825) je prvi istakao potrebu za stvaranjem posebne nauke koja bi se bavila problemima društva. Nazvao je *socijalna fiziologija*. On se zalaže za društvo koje će, ističući opšti interes, voditi industrijalci. Industrijski razvoj, to jest industrijalizacija, dovešće do nestanka ratova i siromaštva (Fijamengo, 1987).

Ogist Kont (Auguste Comte, 1798 - 1857)

I pored toga što je mnoge teorijske stavove preuzeo od Sen Simona, osnivačem pozitivističke sociologije smatra se Ogist Kont. Smatrao je da sociologija, to jest naučno znanje, može da pomogne ljudima da upoznaju svoje društvo i otklone slabosti u njegovom razvoju. Kao protivnik revolucionarnih promena, zalagao se za postepeno otklanjanje slabosti u razvoju društva uz pomoć naučnog znanja. Prema Kontu, sociologija, pozitivna nauka o društvu, treba da omogućiti očuvanje postojećeg društva, otklanjanje patoloških stanja u njegovom razvoju i uspostavljanju socijalne harmonije. U njegovom teorijskom sistemu razvoj teče u pravcu stabilnog društva u kome vladaju naučnici koji primenom naučnih metoda otklanjaju probleme sa kojima se društva suočavaju (Conte, 1989; Fijamengo, 1987).

Emil Dirkem (Emile Durkheim, 1858 – 1917)

Pod uticajem prirodnih nauka, smatrao je da sociologija treba da teži objektivnom saznanju. Ona se bavi izučavanjem društvenih institucija, to jest, kolektivnim načinima delanja, mišljenja i osećanja. Kolektivna svest prenosi se putem socijalizacije, uvođenja u društveni život. Posebnu pažnju Dirkem je posvetio empirijskom istraživanju različitih oblika društvenog života. U studiji „Samoubistvo“ stopu samoubistava u nekom društvu objašnjava intenzitetom problema sa kojima se to društvo suočava (Dirkem, 1997; Durkheim, 1972).

- **Istorizam**

Za razliku od pozitivista koji su smatrali da se metode prirodnih nauka mogu primeniti na izučavanje društva, istorizam ističe suštinske razlike između prirode i društva, prirodnih i društvenih nauka. Prema predstavnicima ovog pravca, osnovna odlika društvenih pojava je neponovljivost. Usled toga, društvene nauke su istorijske, a ne teorijske.

Maks Veber (Max Weber, 1864 – 1920)

U najznačajnije predstavnike istorizma u sociologiji svrstava se Maks Veber. Nasuprot marksističkom stanovištu, on nastoji da pokaže da uzroci društvenih dešavanja nisu ekonomske prirode. Razvoj kapitalizma objašnjava uticajem etičkih i religijskih ideja protestantizma. Za razliku od marksističkih teoretičara koji se zalažu za revolucionarno angažovanje inteligencije, Veber sociologiju određuje kao *vrednosno neutralnu nauku*.

Veber se smatra i začetnikom *sociologije razumevanja*. Pored objektivnog objašnjenja spoljnih odnosa, sociološko saznanje treba da uključi i razumevanje unutrašnjeg značenja istraživanih društvenih pojava. Poznat je i po svom metodu *idealih tipova* koji, na osnovu izučavanja društvenih pojava u njihovom čistom obliku, treba da olakša naučni pristup izučavanju društva. Na primer, polazeći od mogućih podsticaja, on razlikuje četiri tipa društvenog delanja: ciljno-racionalno, vrednosno-racionalno, afektivno, tradicionalno (Đurić, 1990; Veber, 1976).

- **Marksizam**

Predstavnici marksističkog pristupa od društvene teorije očekuju da predstavlja kritičku analizu suprotnosti postojećeg društva i putokaz za njihovo prevazilaženje.

Karl Marks (Karl Marx, 1818 - 1883) je zajedno sa Fridrihom Engelsom utemeljio marksistički pristup koji je po njemu i dobio ime. U središtu Marksovog interesovanja nalaze se prvobitna akumulacija kapitala, uslovi u kojima se ona odvija, i klasna podela koja iz nje proizilazi. Uzroci društvenih dešavanja po njemu su prevashodno ekonomske prirode. Rastuće klasne suprotnosti i konfliktni odnosi proizilaze iz stvaranja viška vrednosti. Nastale protivrečnosti mogu se razrešiti samo temeljnim društvenim promenama,

revolucionarnim prevratima. U klasnoj podeli i eksploataciji najsiromašnijeg stanovništva, Marks vidi pokretačku snagu društvenih promena (Marks, 1976; Korać, 1982; Engels, 1951).

1.3.3. Savremene sociološke teorije

- **Funkcionalizam**

Prema funkcionalnoj teoriji uočava se analogija između društva i organizma. Kao što u organizmu svaki deo ima svoju funkciju, tako i u društvu svi njegovi delovi izvršavaju svoje funkcije i doprinose očuvanju skladnih odnosa u okviru celine.

Robert Merton (1910 – 2003)

Prema Mertonu, funkcionalizam se temelji na tri postulata koji ujedno predstavljaju i njegove glavne mane.

a) Postulat *funkcionalnog jedinstva* društva. Prema ovom postulatu, sve društvene uloge doprinose stabilnom funkcionisanju društvenog sistema kao celine. Merton, za razliku od ovog shvatanja, naglašava postojanje disfunkcija. Nisu sva društva skladne zajednice.

b) Postulat *univerzalne funkcionalnosti*. Merton opovrgava i ideju da svaki deo u sistemu ima pozitivnu ulogu, odnosno da su sve funkcije pozitivne. One mogu biti funkcionalne za neke grupe ljudi, dok su za druge disfunkcionalne.

c) Postulat *funkcionalne neophodnosti*. Neke uloge mogu da vrše različite institucije tako da je teško odrediti koje su neophodne društvu a koje ne.

Merton u sociologiju uvodi izraz *teorije srednjeg obima*. Ove teorije se nalaze između naučnih pretpostavki i opšte teorije.

On razvija i koncepte *latentne* (skrivena) i *manifestne* (vidljiva, otvorena) funkcije. Manifestni su otvoreni ciljevi neke društvene ustanove, dok su latentni skriveni. Latentne funkcije mogu biti pozitivne i negativne. Pozitivne latentne funkcije su nenamerne pozitivne posledice. Na primer, manifestna funkcija obrazovnih institucija je obrazovanje, dok je latentna pozitivna posledica sticanje prijatelja. Negativne latentne funkcije Merton naziva disfunkcijama. Različiti oblici diskriminacije tokom školovanja mogu prouzrokovati asocijalna ponašanja. Zadatak sociologa je da razotkriva latentne disfunkcije (Merton, 1979).

Na funkcionalističkoj tradiciji krajem 60 – tih godina 20. veka razvija se *sistemska teorija*. Najistaknutiji predstavnik ove teorije je nemački sociolog **Niklas Luman** (Niklas Luhmann, 1927 - 1998). Nasuprot značaja funkcije delova u sistemu, on ističe uticaj sistema na delove (Luman, 2001).

Talkot Parsons (Talcott Parsons, 1902 – 1979) ljudsko društvo posmatra kao kolektivno organizovane individue podređene jedinstvenom sistemu

institucionalizovanih vrednosti i normi. Osnovu unutrašnjeg organizovanja društva čini normativni poredak. Normativni poredak omogućava održavanje društva putem zakona. Parsons je razvio opštu teoriju za istraživanje društva poznatu kao teorija akcije. Polaznu kategoriju za objašnjenje društva predstavlja individualno delanje. Individualno delanje čine: akter koji dela, cilj prema kome usmerava delanje, situacija i normativna orijentacija. U skladu sa ovim shvatanjem, konstitutivni elementi društvenog sistema su: delovanje pojedinaca, kolektivno delovanje, vrednosti i norme. Društveni sistem čine četiri podsistema: kulturni poredak, pravni poredak, politički poredak, privredni poredak. Parsons naglašava značaj kulturnih i moralnih vrednosti u društvenom sistemu. Prema njegovom stanovištu, promene u društvu dovode ili do uravnoteženja društvenog sistema ili do strukturalnih promena (Parsons, 1988; Parsons, 2009).

- **Strukturalizam**

Za razliku od funkcionalista koji ističu funkciju, ulogu delova u strukturi društva, strukturalisti polaze od strukture kao celine. Oni zastupaju sociološku perspektivu zasnovanu na stavu da je društvo ispred pojedinaca. Teoretičari strukturalizma smatraju da postoji skup društvenih struktura koje se ne mogu opaziti, ali koje određuju uočljive društvene pojave. Kao najdosledniji predstavnik strukturalizma izdvaja se **Klod Levi Stros** (Claude Lévi – Strauss, 1908 – 2009). Prema Strosu, kulturni obrasci, naročito oni prisutni u mitovima, su nepromenljive konstrukcije ljudske svesti. Pojedini marksisti, posebno **Luj Altiser** (Louis Althusser, 1918 – 1990), usvojili su strukturalistički okvir u pokušaju da objasne društvene pojave pozivanjem na strukturne karakteristike načina proizvodnje. Strukturalističko stanovište je kritikovano kao neistorijsko, neproverljivo, to jest, kao stanovište koje zanemaruje ljudske kreativne mogućnosti (Abercrombie, Hill i Turner, 1994, str. 415, 416).

- **Fenomenološke teorije**

Fenomenološke teorije (*grč. phainómenon* – pojava; *grč. logos* – nauka) u *sociologiji* predstavljaju reakciju na pozitivističko shvatanje društva. U savremenoj sociologiji fenomenologija označava stanovište koje ne ostaje samo na nivou spoljašnjeg doživljaja fenomena (pojava) već se bavi i njihovim smislom, suštinom. Fenomenolizi ističu značaj čula u saznavanju spoljašnjeg sveta. Oni se usmeravaju prema suštini pojava. Ljudi razvrstavaju svoja čulna iskustva u fenome, to jest klasifikuju ih na osnovu pretpostavljenih zajedničkih karakteristika.

Fenomenološki pristup prepoznaje se i u Veberovom metodu idealnih tipova, misaonih konstrukcija koje olakšavaju izučavanje društvene stvarnosti.

Alfred Šic (Alfred Schütz, 1899-1959) je jedan od istaknutijih predstavnika fenomenološke teorije. On razvija koncept tipifikacije prema kome ljudi sami stvaraju iluziju o redu u društvu. Stvarnost je gomila doživljaja (Šic, 2012).

Fenomenološki pristup primenjuje i **Džordž H. Mid** (George Herbert Mead, 1863 – 1931) koji zasniva *simbolički interakcionizam*. Prema ovom pristupu društvo se tumači kao mreža individualnih položaja i uloga (Haralambos i Heald, 1989).

- **Kritička teorije društva**

Kritička teorije društva razvija se 30-tih godina 20. veka. Ona služi kao idejna potpora alternativnim društvenim pokretima: studentskom, mirovnom, ekološkom. Utemeljivači kritičke teorije su: Maks Horkhajmer, Teodor Adorno i Herbert Markuze, a kasnije su je razvijali Erih From, Jirgen Habermas i dr.

Maks Horkhajmer (1895 – 1973) je poznat i kao osnivač frankfurtskog kruga, frankfurtske škole, koga čini grupa intelektualaca koja stvara pod uticajem marksističke kritike društva i Frojdove koncepcije društva i čoveka, pre svega psihoanalitičke kategorije nesvesnog. Predstavnici ove škole kritikuju savremeno društvo predstavljajući ga kao manipulativno i depersonalizujuće. Prema Horkhajmeru, kritička teorija treba da predstavlja intelektualnu osnovu emancipacije proletarijata. U skladu sa Marksovim stanovištem, i on u inteligenciji vidi snagu koja treba da predvodi proletarijat. Pod uticajem marksističke teorije, kritička teorija društva predstavlja kritiku privatne svojine (Horkhajmer, 1976).

Herbert Markuze (Herbert Marcuse, 1898 – 1979). Prema Markuzeu, ljudske potrebe su istorijska kategorija. Savremeno industrijsko društvo nameće nove potrebe, te se, usled toga, postavlja i pitanje kriterijuma na osnovu kojih će se razlikovati istinske od lažnih potreba. Potreba se nameću i, samim tim, ljudi žive život koji im je nametnut. Otuđenje je objektivna zakonitost modernog građanskog društva. U industrijskom društvu čovek je zagospodario prirodom, ali je, pokoravajući prirodu, pokorio i sebe, otuđio je svoju pravu ljudsku prirodu. Čovek se gubi, otuđuje, u nametnutoj, otuđenoj egzistenciji. On se može osloboditi od otuđenja i nametnutih potreba samo ukoliko se razviju istinske ljudske potrebe, potrebe za mirom, slobodom, smerenošću, lepotom, solidarnošću i srećom. Poput Horkhajmera, i Markuze od kritičke inteligencije očekuje da prosvećivanjem stanovništva pomogne u odbacivanju nametnutih potreba. Otuđenost čoveka u savremenom građanskom društvu opisuje kroz sintagmu *čovek jedne dimenzije* (Markuze, 1989).

Erih From (Erich Fromm, 1900 - 1980) ispituje psihološke aspekte egzistencije čoveka u savremenom društvu. U savrenom društvu, prema Fromovom stanovištu, mašine su zavladaile ljudima. Oslobođanje od nesloboda karakterističnih za društva koja su prethodila savremenom građanskom društvu dovelo je do odsustva pozitivnog ostvarenja slobode i izražavanja sopstvene individualnosti. Čovek traži nove spone ili se povlači u potpunu ravnodušnost. From ukazuje na nekoliko oblika *bekstva od slobode*: bekstvo ka autoritarizmu, rušilaštvu ili konformizmu. Prema njemu, konformizam je

najrašireniji oblik bekstva od slobode, izražavanja čovekove nemoći pred društvenim silama. Čovek, smatra From, ima pet osnovnih potreba koje utiču na njegovo mentalno zdravlje. To su potrebe za: udruživanjem, stvaranjem, ukorenjenje u rodu, sticanjem sopstvenog identiteta, okvirom orijentacije i verovanja. Svako osujećenje u pogledu zadovoljenja neke od ovih potreba narušava njegovo mentalno zdravlje. Mašine uništavaju čovekov rad i inteligenciju. Pozitivno razrešenje može se očekivati samo humanizovanjem industrijskog društva (Fromm, 1986).

- **Kritička sociologija**

Kritička sociologija usmerena je na kritiku jednostranosti preovlađujućih teorijskih i metodoloških orijentacija. Kritičku sociologiju su utemeljili neki od najznačajnijih sociologa 20. veka, Rajt Mils, Alvin Guldner, Tom Botomor i dr.

Rajt Mils (Wright Mills, 1916 – 1962) smatra da je sociološka mašta (*sociološka imaginacija*) glavno misaono oruđe za objašnjenje i razumevanje savremenih oblika društvenog života. Svoje shvatanje društva bazira na analizi američkog društva polovinom 20. veka. Smatra se savremenim teoretičarem elita. Pod uticajem Marksovog modela otuđenja, Mils razvija ideju o otuđenju nemanuelnih radnika u američkom društvu (Mils, 1964; Mils, 1999).

Alvin Guldner (Alvin Gouldner, 1920 -1980) je prepoznatljiv po delu *Dolazeća kriza zapadne sociologije* iz 1970. godine. On tvrdi da sociološko znanje nije nezavisno, već da je tesno povezano sa postojećim socio-kulturnim kontekstom, pre svega političkim. Izloženi ovim uticajima sociolozi, kao i intelektualci uopšte, postaju nova klasa nesposobna da dođe do objektivnog znanja o društvu. Guldnerovo stanovište pruža snažnu potporu refleksivnoj sociologiji u smislu zahteva da se nauka okrene samoj sebi, da sagleda svoj saznajni diskurs, preispita mogućnosti povezivanja sa praksom, odnosno, da preispita doprinos koji pruža društvu. On kritikuje stanovište o vrednosnoj neutralnosti nauke i zahteva od sociologa da napusti ulogu neutralnog posmatrača jer odnosi u društvu utiču i na njega i na predmet proučavanja. Zadatak sociologa je da taj uticaj sazna (Gouldner, 1980).

Tom Botomor (Thomas Bottomore, 1920 – 1992), pored Rajta Milsa, predstavlja jednog od istaknutijih savremenih teoretičara elite (Bottomore, 1977).

- **Teorije o industrijskom i postindustrijskom društvu**

Teorije o industrijskom i postindustrijskom društvu javljaju se početkom 60-tih godina 20. veka.

Industrijsko društvo je tip društva koji nastaje sa širenjem industrijske proizvodnje. Odlikuju ga: proizvodnja u industrijskim pogonima, porast podele rada, preseljavanje stanovništva iz sela u gradove, promene u kvalitetu

života (pojava novih sredstava za transport i njihova dostupnost većem broju stanovnika, veća dostupnost obrazovnih, zdravstvenih, kulturnih i dr. institucija). Industrijalizacija se odnosi na ekonomski rast nakon primene neživih izvora energije za mehanizaciju proizvodnje. Industrijalizacija je u početku imala oblik fabričke proizvodnje, a kasnije se proširila i na poljoprivredu i usluge. U poređenju sa predindustrijskom organizacijom, podrazumevala je: podelu rada; nove društvene proizvodne odnose između vlasnika kapitala, menadžera i radnika; urbanizaciju; geografsku koncentraciju industrije i stanovništva; promene u strukturi zanimanja (Abercrombie, Hill i Turner, 1994, str. 214-215).

Rejmon Aron (Raymond Aron 1905 – 1983) izdvaja najvažnije karakteristike industrijskog društva: odvojenost preduzeća od porodice; visoko razvijena tehnološka podela rada; usmerenost industrijskog preduzeća isključivo na akumulaciju kapitala; dominacija racionalnog interesa u poslovanju preduzeća; velika koncentracija radnika na radnom mestu.

Postindustrijsko društvo je tip društva koje se zasniva na uslugama i informatičkom znanju. Sa intelektualnim tehnologijama pojavila se i nova klasa nemanuelnih radnika, beli okovratnici. Prema nekim izvorima, koncept postindustrijsko društvo prvi je upotrebio 1962. godine Danijel Bel, a potom ga je razradio u delu *The Coming of Post-industrial Society* 1974. godine (Abercrombie, Hill i Turner, 1994, str. 325). Isti termin 1969. godine koristi i Alen Turen (Alain Touraine, 1925-) u delu *La societe post-industrielle* (Touraine, 1969).

Daniel Bel (Daniel Bell, 1919 – 2011) je teorijski razvio ideju o postindustrijskom društvu. On ukazuje na neminovnu pojavu novog društva koje se temelji na informatici, kibernetici i biotehnologiji i u kome će dominirati inteligencija. Razvijena industrijska društva, nezavisno od ideološke orijentacije, postepeno prelaze u postindustrijsko društvo. U privredi se to odražava na pad proizvodnje i prerađivačke industrije kao glavnih oblika ekonomske aktivnosti i njihova zamena uslugama. U pogledu klasne strukture, dolazi do prevlasti profesionalnih i tehničkih zanimanja. Danijel Bel je ukazao na promene u odnosu plavih i belih okovratnika, manuelnih i nemanuelnih radnika. U svim sferama - ekonomskoj, političkoj i socijalnoj - na donošenje odluka presudno utiče nova intelektualna klasa. Smatrajući da se moderno društvo sve više oslanja na eksperte, a ne na ideologije, razvio je *ideju o kraju ideologije*. Njegov koncept postindustrijskog društva uključuje: prelaz od proizvodnje materijalnih dobara na stvaranje raznovrsnih usluga; smanjuju se manuelni poslovi i broj plavih okovratnika, a uvećava se društveni značaj stručnjaka, naročito istraživača; umesto tehnologije industrijskog društva, stvara se nova “intelektualna tehnologija” (razvoj informatike, kibernetike); univerziteti i istraživački insituti dobijaju na značaju, a obrazovanje počinje da zauzima sve značajnije mesto (Bell, 2000; Bell, 1974).

REČNIK POJMOVA

Društvo je skup pojedinaca koji žive na određenom prostoru u određenom vremenu, a povezuju ih zajednički interesi i potrebe koje zadovoljavaju kroz različite društvene institucije.

Društvene pojave su proizvod ponašanja pojedinaca ili društvenih grupa radi ostvarivanja nekog cilja.

Društveni procesi podrazumevaju sveobuhvatnost društvenih pojava.

Društveni odnosi predstavljaju povezanost ljudi u društvenom procesu.

Društvene grupe su formalne ili neformalne skupine ljudi koje povezuju zajednički interesi, potrebe, vrednosti i osećaj pripadnosti grupi.

Društvene ustanove su usvojeni oblici ili načini obavljanja neke društvene delatnosti.

Društvene institucije prema Dirkemu su svi načini „delanja, mišljenja i osećanja koje pojedinac nalazi unapred ustanovljene u obliku vladajuće kolektivne svesti i koji se prenose putem socijalizacije”.

Društveno ponašanje je interakcija između dve ili više osoba.

Društveni sistem je pravno, političko, ekonomsko, kulturno regulisanje određene zajednice.

Fenomenologija (grč. *phainómenon* – pojava; grč. *logos* – nauka) u savremenoj sociologiji označava stanovište koje ne ostaje samo na nivou spoljašnjeg doživljaja fenomena (pojava) već se bavi i njihovim smislom, suštinom.

Funkcionalizam označava teorijsko stanovište koje ukazuje na analogiju između društva i organizma. Poput organizma, svi delovi društva su funkcionalno povezani i doprinose očuvanju skladnih odnosa u okviru celine.

Geometrija društvenih oblika je naziv koji su sociologiji dali predstavnici formalne sociologije.

Globalne sociološke teorije povezuju znanja o tipovima globalnih društava, društvenoj strukturi, društvenim grupama, institucijama i organizacijama, društvenim promenama.

Industrijsko društvo je tip društva koji nastaje sa širenjem industrijske proizvodnje.

Interdisciplinarni pristup predstavlja integraciju znanja disciplina koje „se bave“ jednim problemom.

Intradisciplinarnost odnosi se na rad unutar jedne discipline.

Istorizam u sociologiji označava teorijsko i metodološko stanovište koje ističe suštinske razlike između prirode i društva, prirodnih i društvenih nauka.